

ténelem végtelenszer keveredhet össze és rendeződhet el. Ily módon feloldódik az idő, és a mítosz képes arra, hogy mindent magába olvasszon. Elve az örök visszatérés.

Ehhez a gondolathoz kapcsolja a szerző a latin-amerikai irodalom fejlődését. Ez az irodalom, mely az európai polgári regény fejlődése idején nem volt még elég érett ahhoz, hogy ennek vívmányait magába olvassza, Garcia Márquezzel visszatért az elbeszélő irodalom kezdetéhez, a mítoszhoz, hogy ott megtermékenyüljön és újra végigjárja saját fejlődésének útját.

KEPES ANDRÁS

**Bonyhai Gábor: Az értékek rendszere**  
Thomas Mann „A kiválasztott” című regényében. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, 188.

A verses szövegek elemzője a világ minden táján nagyobb hagyományra támaszkodhatik, mint a prózáé. Magyarországon Halász Előd tett úttörő kezdeményezést az elbeszélő próza elemzése területén. Bonyhai Gábort is egykori német professzora segítette hozzá, hogy a regénykutatás önálló művelőjévé váljék.

Miben áll Bonyhai tanulmányának fő érdeme? Elsősorban abban, hogy a rendszeresség igényével dolgozza fel a műalkotás legnehezebben vizsgálható rétegét: a világképet. Nem előre feltételezett értékeket keres a szépirodalmi alkotásban, nem az értéket jelölő szavak általános jegyzéke alapján közelíti meg a szöveget — az angolszász értékelmélet mai képviselőivel ellentétben nem az értéknyelv elemeinek halmozaként képzi el az értékek világát. Nem abszolút mennyiségnek, hanem viszonyfogalomnak tekinti az értéket. Ennek megfelelően, nem kísérti az olyan ábránd, mely szerint az értéknyelv összetevői felsorolhatók, lajstromba szedhetők. Egy különös értékrendszert próbál leírni, melyen belül az egyes értékeknek csak egymásra vonatkoztatva van értelmük. Ez a mód az általunk ismert korábbiaknál alkalmasabb a szépirodalmi alkotások értékelméleti megközelítésére.

Bonyhai költőileg megformált világképpel foglalkozik, s így nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy az értékrendszer összefügg a mű egyéb rétegeivel. Az egyes rétegeket szüntelenül egymásra vonatkoztatja: a mondattan síkján a latin nyelvű részeket a szellem, a francia töredékeket a bűn és a dekadencia, a régies német szóhasználatot az élet, a hagyomány motívumával hozza összefüggésbe; az időse kezdet szintjén megkülönböztetegyedi és ismét-

lődő eseményt s a megszakítotttság és folyamatosság megnyilvánulásként értelmezi őket, bevezeti az előmotívum fogalmát, s kimutatja, hogy *A kiválasztott* érték-szerkezete szimmetriát mutat: a fordulópontot, azaz Grigoris vezeklését követően a korábban szerepelt értékek ellentétes előjellel térnek vissza; végül a nézőpont vonatkozásában különválasztja egymástól az eseményt és az értelmezést. Talán ez az utolsó szembeállítás az egyetlen olyan pont a gondolatmenetben, amelyet egy kissé merevnek találunk: az elemző olykor túlzottan egyértelműen dönti el azt, hogy egy szövegrész a cselekmény vagy az érték síkjához tartozik. A magunk részéről a cselekményt nem szűkítünk le a külső eseménysorra. A fogalom értelmezéséről lehet vitatkozni, de az kétségtelen, hogy Bonyhai összefüggő fogalomrendszert teremt, s ez nem lebecsülendő tudományos eredmény.

Az elemzés módszeréről az elemzés eredményére áttérve, két ellenvetés képzelhető el azzal szemben, ahogyan Thomas Mann értékrendszere megjelenik Bonyhai értelmezésében. Lehetséges, hogy valaki azt állítja, hogy a tanulmányban felépített értékrendszer inkább az értelmező munkájának eredménye, mintsem az elemzett mű, illetve művek sajátja. Teljesen szakavatlatlanok vagyunk Thomas Mann olvasásában, így csak hozzá nem értőként állíthatjuk: bennünket meggyőzött az elemző. Talál az, ahogyan *A kiválasztott* cselekménymozzanatait és jellemeit értékrendszernek felelteti meg, és az egyes alkotóelemeket konkrét és szellemes jellemzéssel e rendszerben elhelyezi. Elfogadva, hogy a tanulmányban taglaltak érvényesek *A kiválasztott*ra — bár ebből nem általánosítanánk Mann egész életművére —, felöltik bennünk a kérdés: vajon nem hiányzik-e a távlat a vizsgált jelenséghez képest. Bonyhai tanulmányában egyetlen értékrendszer körvonalazódik, s ha elfogadjuk, hogy ez a Thomas Manné, akkor a tanulmány olyan regényhez hasonlítható, mely elejétől végig egyetlen belső monológból áll. Hol helyezkedik el a fikatív szereplőhöz képest az ilyen regényíró? Ez éppúgy eldöntetlen marad, mint Bonyhai állásfoglalása Mann világképével szemben.

A nézőpontnak ez a meghatározatlansága azért okozhat hiányérzetet az olvasóban, mert az elemző sok tekintetben újszerű képet ad Thomas Mann világképéről, és az író számos olyan előfeltevésére világít rá, melyen vitatkozni érdemes. Így például távlatot, összehasonlítást, más felfogással való szembeállítás igényelnék Mann olyan nézetének esetében, mely sze-

rint a testi lét egyértelműen az állati, a szellemi lét az emberi jelleg bizonyítéka. Az elemző szerint Mann úgy tünteti fel, hogy „a tradíció nem más, mint a már biztonságosan bizonyult életformának az etika és az etikett eszközeivel kötelezővé tett megőrzése” (15). Ez a vélemény is háttérrel kaphat, ha más — dinamikusabb, dialektikusabb — hagyomány-értelmezéssel szembesítjük, például a T. S. Eliotéval.

Még inkább sajnáljuk a tanulmányíró önmegtartóztató szenvtelenségét Mann értékrendszerének központi tételével szemben. Bonyhai szerint Mann az értékek egyensúlyát állítja: „A világban a negatív és a pozitív értékek egyensúlyban vannak oly módon, hogy egy érték növekedése vagy csökkenése minden esetben az ellentétes előjelű érték növekedésével, illetve csökkenésével jár együtt” (23). Három következtetéshez vezet ez a kiinduló állítás: az értékek állandóan egymásba fordulnak, a rend például megmerevedik, majd zűrzavarba vált át; az értékrendszer összes alkotója kettős — pozitív-negatív — előjelű; végül minden szélsőség veszélyt jelent az élet számára, „az élet igazi rendje elválaszthatatlan a közepszerűségtől” (49). Bonyhai elemzésével teljes mértékben meggyőzi olvasóját arról, hogy e (formális, sőt majdnem skolasztikus értelemben dialektikus) tételek alkotják *A kiválasztott* értékszerkezetének alapját, de nem kerít sort Mann világképének értékelésére.

Magának az értékszerkezetnek az elemzését fogalmi tisztázottság jellemzi. Azt bizonyítja a tanulmány, hogy *csak úgy lehet konkrét a műelemzés, ha következetesen átgondolt elméleti alappal bír.* A mások által is, más szövegek vizsgálatában is használható elvi szempontok közül két szemléltető példát emelnék ki a tanulmányból: az objektív ironiát — mely annyit jelent, hogy a regényalakot „a sors ironiája éppen azzá tette, amit legyőzni, amit jóvátenni akart” (102) — és a tablót — „a hasonló értékű képek tömegének nevé” (16), amely képek „összefüggésének nem cselekményszintű, hanem értékjelentő értelme van” (18).

Ugyanez a világos érvelés valamivel kevésbé mondható el az irodalomtörténeti elhelyezésről. Bonyhai a realizmushoz és a modernizmushoz viszonyítja Mann életművét. Az előbbin a XIX. századi polgári realista regényt érti, az utóbbi értelmezését azonban egyetlen névvel sem könnyíti meg. Úgy ír róla, mintha jelentését már egyértelműen tisztázták volna. Nem lenne ez meglepő, ha a szaknyelv kevésbé igényes és alkotó használójának könyvében találkoznánk ilyen pontos körvonal nélküli fo-

galommal. A realista és modernista regény szembeállítása kevésbé eredeti, mint a tanulmány többi része, és nem teljesen egyértelműsíti a modernizmust. A realista regény a tipizáló, a modernizmus az allegorizáló ábrázolási móddal azonosítódik, ami annyit jelent, hogy a realista író kerek, a modernista viszont egysíkú jellemet alkot, a modernista regény „elvonat eszme-rendszerére abszolút elsődleges és meghatározó, a »jellemek« és a »cselekmény« szemléletes középárétege az elvont eszme többé-kevésbé érzékletes illusztrációja” (8–9). Utóbb a szerző leegyszerűsítésnek érzi ezt a szembeállítást és elméleti szempontból fontos kiigazítást tesz, amikor elismeri, hogy az allegorizálásnak nem a tipizálás, hanem a naturalizmus az ellentéte, mert „a tipizálás is olyan eljárás, amely egyensúlyt igyekszik teremteni a szemléletes-konkrét és az elvont-általános között” (9). Az allegorizálás és a modernizmus párhuzamba állítását mégsem érezzük egészen szerencsésnek: a magunk részéről úgy véljük, hogy a kettő csak részben fedi egymást.

A realizmus és a modernizmus fogalmát a tanulmány írója azzal a szándékkal vezeti be elemzésébe, hogy Thomas Mann tőlük való eltérését hangsúlyozza. Bonyhai szemében Mann a két módszer szintézisét hozta létre. A megcáfoltatás kockázatát vállalva, az a benyomásunk, hogy ez a végkövetkeztetés nincs teljesen összhangban az elemzéssel. Bonyhai inkább arról győzi meg az olvasót, hogy *A kiválasztott* allegorikus parabola, mintsem arról, hogy Mann „maradékalanul kielégíti a jellemábrázolásra vonatkozó realista követelményeket; a jellemek mikrovilága semmiel sem csonkább, szegényebb vagy elvontabb, mint mondjuk Balzacnál vagy Tolsztojnál” (9).

Feltehetően arról van szó, hogy a tanulmány szerzője alapos vizsgálódása végén olyan eredményre jutott, mely némiképp eltért attól a képtől, mely Mannról nálunk korábban kialakult, de nem vonta le a végső következtetést, nem figyelmeztet arra, hogy módosítanunk kell Mann megítélését. Pedig ez a tanulság szervesen következik ebből az elemzésből. Sőt, Bonyhai még pontos elméleti indokolását is adja annak, hogy Mann eltért a történeti értelemben vett realizmustól. Egyrészt „a közvetlen valóságmegszüntetés, valóságdeformáció értelme a valóságos, mélyebb tendenciák visszatükrözési funkcióján alapul” (164), másrészt „minél konkrétabb a rendezett tényező, annál absztraktabb a rendező tényező” (181). Fontos, hogy a tanulmányíró elméleti tételének a történeti vetületét is megfogalmazza: „A tudomá-

nyok az absztrakció olyan fokára jutottak, hogy a művészet ostobának tűnik mellettük. A pszichikai szférák és a természeti szférák összefüggése bizonyossággá vált. A fizika, a biológia, a pszichológia és a szociológia annyi lebilincselő ismeretet közöl az emberrel, oly mélyen hatol be a természet, az élet, a lélek, az ember titkaiba, hogy a XIX. század művészete nem képes versenyezni velük" (185).

A kiválasztott elemzője sűrűn folyamodik az irodalom és a zene párhuzamához. Olyan kérdésre is választ próbál adni, melyre évszázadok óta sokan keresték hasztalan a feleletet: miért erősebb a zene hatása a befogadóra, mint bármely más művészeté. Válaszát nem tudjuk teljesen elfogadni. Nem hisszük, hogy „a zenében a szellem szabályozó, rendező tevékenysége olyan anyagon érvényesül, amely lényege szerint „állatibb», mint a nyelv" (182). Igaz ugyan, hogy „a farkast Mozart zenéjével befolyásolhatjuk" (183), de ennek vajmi kevés köze van a zene befogadásához, mely éppúgy többszörösen közvetett, mint az irodalom olvasása, éppúgy magas fokú elvonatkoztatási képességet és bonyolult jelrendszerek alapos megtanulását követeli meg. A zenére vonatkozó megjegyzések azonban nem érintik Bonyhai elemzésének egészét, inkább kitérő jellegűek. Így sem jogosulatlanok, mert elméleti következtetéssé fogalmazódnak. Vannak kutatók, akik nem nyelvi jelenséget látnak a zenében, tehát kizárják belőle a jelentést. Bonyhai ennek az álláspontnak átgondolt saját kifejtését nyújtja. Ezáltal művészet-elméleti tételt ad az olvasónak, mintegy ráadásként egy olyan elemzés után, mely a magyar irodalomtudomány jelentős teljesítménye.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

Die subversive Madonna. Ein Schlüssel zum Werk Heinrich Bölls. Köln, 1975. Verlag Kiepenheuer & Witsch, 158.

A kötet négy ország hat germanistájának tanulmányát tartalmazza Heinrich Böll *Gruppenbild mit Dame* című regényéről. Természetesen nem célja az, hogy egységes értelmezést adjon Böll Nobel-díjas regényéről.

Három szerző lényegében a politika felől közelíti meg a regényt. *Hans Joachim Bernhard* (NDK) arra az eredményre jut, hogy a regény központi alakja, Leni, a mai kapitalista körülmények között a humanista embermodell – némi madonnaszerű, allegorikus jelleggel. A regény végének „Helft-Leni"-akciója pedig javaslat a pro-

letár-szolidaritás megvalósítására, melynek regénybeli ellenképe Lev romantikus lázadása.

Ezzel szemben *Bernd Balzer* (NSZK) – bár megkísérli szorososan az utóbbi évek belpolitikai eseményeihez kötni a regényt és annak értelmezését – csak kérdést formájában tudja fölvetni, hogy ezzel a regénnyel közelebb került-e Böll az SPD-hez, azaz a politikai harehoz. Megállapítja azt, hogy a korábbi Böll-regényekhez képest itt kevésbé nyilvánvalóak a jó és a rossz között határok. Végső soron pedig a regény szolidaritási akciója sem jelent igazi szolidaritást, mert az akció nem tudatos, inkább valamiféle érzéki alapon szerveződött „közösség" megmozdulása.

A harmadik politikai orientáltaságú tanulmány szerzője, *Manfred Druzak* (USA), az újabb Böll-művek felől közelíti meg és értékeli a regényt. Véleménye szerint a Böll-regények eddigi megoldásaihoz hasonlóan itt is a kispolgári radikalizmus szerepel a profit-társadalom elleni harc eszközeként, azzal a különbséggel, hogy itt a vallás helyére a szolgálat megtagadása (Leistungsverweigerung) lépett. Legújabb művében (*Die verlorene Ehre der Katharina Blum*) Böll elveti már ezt az utopisztikus megoldást, illetve ironikusan kezeli minden formáját, azt a happeningnek álcázott radikalizmust is, amit az *Ende einer Dienstfahrt* c. regényben ábrázolt. *Viktor Lange* (USA) a német regényirodalomban próbálja elhelyezni Böll művét, a regény módszerének kapcsán pedig az írói objektivitás kérdéssel foglalkozik.

A kötet két legjelentősebb tanulmányának szerzője *Bernáth Árpád* és *Theodore Ziolkowski* (USA). Ez a két tanulmány valóban autentikus irodalomelméleti szempontok szerint vizsgálja Böll regényét.

*Theodore Ziolkowski* *Typologie und „Einfache Form"* c. tanulmánya felületes vallási analógiák megállapítása helyett meggyőzően bizonyítja azt, hogy a regény – tudatosan vagy sem – a boldoggá avatási perek és jegyzőkönyvek mintáját követi. Foglalkozik azzal is, hogy mennyiben jelent újat az itt alkalmazott regényírói módszer, és hogyan tud az író ezzel a vallási háttérrel általánosabb jelentést adni művének.

Bernáth Árpád részletesen foglalkozik Böll korábbi regényeivel is. Véleménye szerint az *Ansichten eines Clowns* Böll egyetlen olyan regénye, amelyben a „szimbolikus" halál nem jelent egyúttal megváltást, ez a regény a korábbi művek „visszavétele" Böll életművében. Bernáth a vallási utalások és párhuzamok rendszerével és jelentésével is foglalkozik. Megállapítja azt, hogy a regény több módon is jelzi az egyház